

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

СТАДІЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В УКРАЇНСЬКОМУ КОПНОМУ СУДОЧИНСТВІ (XIV–XVIII СТ.)

М. Бедрій

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
E-mail: bmarjan@bigmir.net*

Відображено порядок розгляду судових справ в українських копних судах XIV–XVIII ст. З'ясовано склад копного суду, організаційні особливості його діяльності. Проаналізовано порядок скликання та проведення засідань копних судів, виконання процесуальних дій на стадії судового розгляду у копному судочинстві.

Ключові слова: копний суд, судовий розгляд, справа, примирення, рішення.

У сучасній Українській державі судовий розгляд визнається основною та найважливішою стадією процесуальних галузей права. Відкрите судове засідання з широким колом учасників судового розгляду і гласність його проведення мають створити сприятливі умови для здійснення соціального контролю в судочинстві. Проте, як засвідчує практика, ці завдання реалізуються неповно, а інколи взагалі занедбуються органами судової влади [1, с. 9]. Тому сучасному поколінню державних службовців, юристів та інших громадян дуже важливо перейняти досвід попередніх поколінь українського народу, адже принципи гласності та відкритості судового розгляду, контролю суспільства за здійсненням судочинства значно краще реалізовувались копними судами в далекому минулому, ніж українськими судами у сьогоденні.

Як відомо, копний суд був громадським юрисдикційним органом сусідського об'єднання сільських територіальних громад, який здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах, розслідування злочинів, примирення винного з потерпілим та виконував свої рішення на українських і білоруських землях у XIV–XVIII ст. на підставі норм звичаєвого права, що ґрунтувались на національних і релігійних особливостях цих народів і визнавались органами державної влади Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини.

Після завершення попереднього слідства (гарячої копи) та “давання вини” в українському копному судочинстві наступала стадія судового розгляду, яка мала назву “велика копа”. Інколи цю стадію також називали “вальною копою”. Копні судді, державні службовці, потерпілий, його близькі родичі, обвинувачений або власник землі, де було вчинено протиправне діяння, скликали копу, повідомляючи мешканців копного округу про час і місце зборів на людних місцях. Так, 29 травня 1569 р. возний Хацько Чуват Туличовський звітував Володимирському гродському суду про огляд Семена Рядського, пораненого Гришком Петровичем, в “тот час як... ездил звати на копу” [2, арк. 126]. Скликання засідання копного суду возним, тобто посадовою особою державної влади, було свідченням співпраці державних органів із копними судами, які були недержавними органами територіальних громад.

У статті 26 розділу XI Третього Литовського статуту 1588 р. було встановлено: "... копа має бути скликана з околиці у дві милі, скликанням на неї через возного на торгах, при костелах і всюди про те даючи знати, кому трапиться" [3, с. 282]. Закріплення в законодавстві цієї норми підтверджує позитивне ставлення та сприяння Великого князівства Литовського щодо діяльності копних судів.

В особливих випадках, коли треба було вирішити судову справу надзвичайної важливості, повідомлення про засідання копного суду відбувалося за допомогою оповіщувальних листів, які розсилали возні [4, с. 24]. Крім усного та письмового повідомлення про засідання копного суду, використовувались і інші способи, наприклад, удари в церковні дзвони. В окремих карпатських селах повідомляли про засідання копного суду шляхом передачі булави від одного господаря до іншого [5, с. 105].

У цивільних справах, в яких копний суд не проводив попереднього розслідування, велика копа була першою стадією копного судочинства, однак перед її початком відбувалися деякі підготовчі дії. У випадку неправомірного зайняття пасовища чи стада худоби, що на ньому випасалась, власник або володілець відповідної земельної ділянки повинен був довести цей факт до відома "добрих людей", тобто копних суддів. Зібравши на місці події копу, копні судді обчислювали розмір заподіяної шкоди та визначали суму грошової винагороди (пересуд), яку їм мав сплатити позивач. Якщо відповідач не з'являвся на засіданні копного суду, то воно відбувалось за його відсутності, однак обов'язково в присутності возного. Відповідачеві надавався шанс мирного вирішення спору шляхом виплати позивачеві заподіяної шкоди. Ці примирні процедури відбувалися перед початком розгляду копним судом земельного спору по суті. Стадія судового розгляду не наступала, якщо відповідач добровільно компенсовував заподіяну шкоду [6, с. 49]. Коли позивач не отримував цієї компенсації, тоді починався судовий розгляд (велика копа).

Склад великої копи був структурованим. Загалом усіх учасників копного суду називали "копниками". Копні судді, що їх обирало населенн копного округу, були господарями домів і мали постійну осілість в околиці. Тільки вони мали право прийняти рішення по справі. Окрім копних суддів на велику копу запрошували по одному-двох чоловік з трьох сіл сусіднього копного округу. Їх називали в копному судочинстві "люди сторонні". У них не було права голосу, проте ці суб'єкти процесу стежили за ходом судового розгляду. На засіданні копного суду могли бути присутні поміщики та державні чиновники, але також без права голосу. Решту копного зібрання становило селянство (грумада) [4, с. 24].

Волосні та сільські старости контролювали прибуття жителів копного округу на засіданні копного суду, а перед його початком звітували зібранню – хто прийшов та хто і з якої причини не з'явився [7, с. 90]. Інколи присутніх на засіданні копного суду перевіряли за списками мешканців сіл. Так, цього потребував Якуб Климашевський на засіданні копного суду, яке відбулось у 1583 р. в с. Підгайці Луцького повіту [5, с. 105–106].

Серед державних чиновників найвагомішим процесуальним статусом у копному судочинстві був наділений возний. Він здійснював державний нагляд за копним судочинством і складав реляцію (протокол) про хід судового розгляду та рішення копного суду. Згодом він заносив свою реляцію в актові книги гродського суду. Як правило, на засіданні копного суду був присутнім тільки один возний, хоча за певних обставин їх могло бути кілька: двоє, троє чи навіть четверо [8, с. 154].

Крім возних, вижив, волосних і сільських старост, у засіданні копного суду брали також участь інші посадові особи державної влади та місцевого самоврядування. Зокрема, у 1580 р. громади сіл Видюти та Мацеєва звернулися до “десятника і людей паридубських” із вимогою прибути на копу. У 1571 р. на великій копні в с. Релічичі Луцького повіту були присутні два тивуни – Петрука Демидович і Максим Качанович [5, с. 105]. Присутність на засіданнях копних судів посадових осіб місцевого самоврядування була цілком логічним явищем, оскільки сам копний суд вважався елементом інфраструктури українського місцевого самоврядування та підтримували органічний зв’язок з територіальною громадою, яка його формувала.

Судовий розгляд (велика копа) починався з того, що потерпілий розповідав копному суду обставини справи разом з даними, зібраними під час гарячої копні. Після цього копний суд викликав підсудного, щоб той навів докази своєї невинності [9, с. 11].

В українському копному судочинстві функціонував правовий звичай “видачки”, тобто закладу, який затверджував договір про явку в суд. У зв’язку з “видачкою” сторони чітко визначали предмет спору і термін явки в суд. Вони також домовлялися про розмір грошової суми, яка ставала закладом і передавалася сторонами копного процесу особам, які були присутніми під час укладення договору. Якщо сторона спору не з’являлася на засідання копного суду у визначений строк, згідно з “видачкою” вона втрачала суму закладу на користь іншої сторони процесу. Коли у засіданні копного суду брали участь обидві сторони, то суму закладу отримував той суб’єкт, на чию користь було прийнято судові рішення [10, с. 112–113]. Якщо особа відмовлялася від закладу, вона автоматично програвала справу. Встановлення закладу відбувалось у вигляді “ставлення” (кидання, метання) шапки. Сторона, яка пропонувала заклад, “ставила шапку”, а інша сторона, приймаючи заклад, “приставляла шапку”. Ці дві шапки передавались копним суддям. Заклад також можна було укласти шляхом ставлення ноги до ноги. Предметом закладу були гроші або інші речі [11, с. 89–90].

Засідання копного суду, на яких розглядали справу, відбувалися на місцях, які називались “коповища”. Коповище було традиційним місцем зібрань копних судів, визначеним звичаями громади. Кожен копний округ мав своє постійне місце зборів (коповище). Такими коповищами були місця, визначені в народній пам’яті особливими прикметами: “під яблунькою”, “на селищі”, “над річкою”, “у могилок Артишових”, “на урочищі Побий-Кінь”, “у краку дубового”, “на межі стоячою”, “у Андрієвої гори”, “у бору при гостинці” “перед церквою” та ін. [12, с. 15]. Так, у 1572 р. в с. Бутечі Володимирського повіту копний суд зібрався на засідання в “общее местцо... у церкви святого Миколи” [13, с. 103]. Цілком можливо, що на цих місцях до XIV ст. відбувалися засідання вервних судів Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

Гурт учасників копного суду під час засідання набирав круглої форми з вільним місцем посередині. Це місце називалось “копне коло”. У це коло ставали учасники судового процесу для заявлення своїх міркувань, вимог, свідчень і надання доказів. У 1683 р. на засіданні копного суду в с. В’язівка Овруцького повіту копні судді запросили до слова кожного, хто володів інформацією по справі. Усі бажаючі по чергово ставали в “копне коло” для виголошення своїх підозр і зауважень [14, с. 184].

Копне судочинство мало змагальний характер, тому сторони процесу доводили свою правоту шляхом судових дебатів. Документи, що зберегли до

наших часів відомості про діяльність українських копних судів, свідчать, що не тільки судді (що само собою зрозуміло), але й сторони та громада на суді під час процесу виявляли досконале знання українського звичаєвого права; сторони у процесі часто цитували правові звичаєві норми, переказуючи їхній зміст в стислих реченнях. Шляхом постійного вживання протягом тривалого проміжку часу ці речення перетворилися в стислі, але змістовні та красномовні формули, в яких викристалізувалися основні принципи звичаєвого права й народної правосвідомості. Ці юридичні формули увійшли згодом до загального вжитку українського народу та стали народними наказами [15]. Найважливішим моментом у копному судочинстві було не лише наведення фактичних доказів, але й з'ясування та доведення перед копним судом юридичної дії самої звичаєво-правової норми, на підставі якої слід було вирішити справу. У таких випадках змагання сторін щодо фактичних обставин справи перетворювалось на спір про чинність юридичної норми [16, с. 89].

Отож, в українському копному судочинстві формувалась спеціальна юридична термінологія, а також розвивалась судова риторика. Словесні юридичні формулювання були своєрідними мовними засобами, за допомогою яких суб'єкти копного судочинства спілкувалися між собою на засіданні, проводили судові дебати та доводили свою позицію по справі. До таких формулювань належали, наприклад, “невихід завжди платить шкоду”, “винного двома батогами не б'ють”, “за ґрунтом і право іде” та ін.

Підсудний (відповідач) повинен був “вивід слухний із себе вчинити”, тобто довести свою невинність у злочині. За заявами сторін копний суд прослуховував свідків, оглядав речові докази, місце події, проводив допити, у тому числі із застосуванням тортур (“муки”). Коли за результатами судового розгляду одна з сторін була ближчою до істини, копний суд зобов'язував її присягнути [11, с. 89]. Ці процесуальні дії можна згрупувати в етап судового слідства на стадії великої копи.

Копні суди часто розглядали справи про необхідну оборону. У таких справах існувала спеціальна процедура. Особа, яка вбила злодія, що закрадався в її дім, наступного дня повинна була закликати на місце події копних суддів, які оглядали це місце та надавали юридичну оцінку вчиненому діянню. Якщо вони встановлювали факт дотримання умов необхідної оборони, то господар, що вбив злодія, вважався невинним, а копні судді в усній чи письмовій формі повідомляли про це державний орган або феодала, якому належав вбитий злодій [17, с. 104].

Під час розгляду справи у копному суді розповсюдженою практикою були примирні процедури між сторонами. Існували певні вимоги до процедури примирення учасників копного процесу. Українське звичаєве право категорично забороняло потерпілому самому, без відома громади, миритися з тими людьми, які нанесли йому шкоду чи травму. В таких випадках карали обох. Заборонено було і самоуправство, помста, тобто самовільне, без громади і копного суду, покарання винного. Особлива специфіка копного суду – примирення, поєднання. Потерпілий міг віддати винного до суду або помиритися з ним навіть коли його мали засудити до смертної кари [18].

Професор М. Іванішев зазначав: “У юридичних звичаях Південно-Західної Росії (України – М.Б.), як і взагалі стародавніх слов'янських і германських законодавствах, принцип приватного права переважав не тільки в цивільних, а й у карних справах. Особа, що її право порушено злочином, могла видати винного під усю суворість законів або закінчити справу добровільною угодою...” [19, с. 22]

Отже, доля злочинця у копному судочинстві, як правило, залежала від волі потерпілого.

Українське звичаєве (копне) право допускало можливість укладення мирової угоди на будь-якій стадії копного процесу. Потерпілий мав право помиритись із засудженим навіть під час виконання копним судом рішення про смертну кару. Як правило, в обмін за прощення винний сплачував потерпілому певну грошову суму.

Як було зазначено, примирення між винним і потерпілим відбувалося на засіданні копного суду. Так, у декреті (рішенні) копного суду, прийнятому в 1682 р. у с. Залезьниче Овруцького повіту було зазначено: "...перед зібранням копи друга прислав Йосипа Барановського, швагра свого, еднаючи Богдана Барановського, давав взамін за вкрадені бджоли своїх бджіл... або грішми щоб узяв за шкоду свою; чого Богдан Барановський без відому нашого, купників, не хотів учинити і з ним за ту шкоду свою годитися, але щоб на купу Гнат Невмирецький став" [8, с. 607–608]. Як бачимо, у цьому випадку потерпілий не мав наміру миритись із винним без участі копного суду та вимагав провести примирення на засіданні копи, що відповідало українським правовим звичаям.

Особи, яким загрожував вирок копного суду про смертну кару, звертались із проханням про помилування не тільки до потерпілого, але й до копних суддів та інших присутніх на засіданні осіб. Якщо копні судді вважали це доцільним, вони звертались до потерпілого з проханням пробачити винному. Ці примирні заходи отримали назву в копному судочинстві "вложення", а саме примирення – "єднання" [8, с. 610].

Якщо на стадії великої копи виникали певні труднощі в процесі встановлення істини, копний суд міг перенести розгляд справи на інший час. Водночас із перенесенням розгляду підсудного поміщали у в'язницю чи віддавали на поруки. Українська дослідниця дореволюційного часу О. Єфименко вважала, що в деяких селах існувала навіть спеціально облаштована "копна в'язниця", хоча найчастіше її роль виконувала комора одного з сільських господарів. Копний суд рідко вдавався до арешту як до запобіжного заходу, а найчастіше передавав підсудного на поруки його феодалу чи сільській громаді, які повинні були внести велику суму застави: від 100 до 1000 кіп грошей. Поручителі також зобов'язувались перед копним судом обвинуваченого "становить до права на завитую копу вь определенный строк" [20, с. 353]. Так, 31 березня 1663 р. в с. Річиці Берестейського воєводства відбувся розгляд копним судом справи про святотатство. Підсудні були звільнені під заставу в розмірі однієї тисячі кіп грошей, однак на наступному засіданні копного суду вони були засуджені до смертної кари: "...na podwakrotnej walnej kopie na gardlo osądzonych..." [21, с. 433] ("...на подвійній вальній копі на смерть засуджених..." – М. Б.).

Стадія судового розгляду завершувалась прийняттям рішення копного суду. Рішення копних суддів називались "декретами" або "сказаннями" [11, с. 90]. Їх приймали після дослідження всіх наявних доказів і судового розгляду. Рішення копного суду ухвалювали тільки копні судді, хоча інші учасники копи також могли висловити свою думку з цього приводу. Копні судді разом повинні були дійти до спільного одноголосного рішення. Прийняттю рішення передувала нарада копних суддів [8, с. 493].

Копні декрети (рішення) у більшості випадків укладали в усній формі шляхом їх виголошення в присутності учасників копного процесу. Цей недолік рішень копних суддів є головною причиною труднощів історико-правового дослідження копного суду та судочинства на українських землях. Коли в громаді була достатньо

грамотна особа, копний декрет укладався в письмовій формі. Під цими декретами копні судді підписувались і при можливості ставили печатки. Оскільки, як правило, копні судді були неграмотними селянами, тому вони часто просили, щоб замість них підписались інші особи, зокрема возний та шляхтичі [4, с. 27].

Тому необхідно зробити висновок про те, що розгляд судових справ в українських копних судах відбувався гласно, відкрито та прозоро колегіальним складом суду. Присутність великої кількості осіб (публіки) на засіданнях копних судів забезпечувала гласність і об'єктивність судового процесу, а участь у них державних чиновників гарантувала взаємодію з органами державної влади. Отже, копний суд був ефективним засобом захисту прав людини на українських землях у XIV – XVIII ст.

1. Залізняк П., Шаїпов А. Доки правосуддя буде таємним? // Юридичний вісник України. – № 30 (682). – 2008. – с. 9.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Фонд 28 (Володимирський гродський суд). – Опис 1. – Спр. 4.
3. Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. – Кн. 2. – Одеса: Юридична література, 2004. – 568 с.
4. Щербицькій О.В. Суды въ бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ. – Вильна, 1912. – 79 с.
5. Гураль П. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження. – Львів: Край, 2008. – 468 с.
6. Леонтович Ф. Крестьяне Юго-Западной России по Литовскому праву XV и XVI столетий. – Киев, 1863. – 88 с.
7. Гураль П. Волосна громада в період входження українських земель до Великого князівства Литовського // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. – Вип. 37. 2002. – С. 83–92.
8. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII в. // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. – Вип. 4, 5. – Київ, 1928 – 714 с.
9. Лашенко Р. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій // Збірник Правничої комісії Н.Т.Ш. – Ч. 2. – Львів, 1927. – С. 1–87.
10. Мироненко О. Судовий процес і його форми на українських землях XIV–XVI ст. // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 11. – Одеса, 2001. – С. 111–113.
11. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1990. – 128 с.
12. Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII в. на Україні // Життя і право. – 1929. – Число 1. – Львів, 1929. – С. 5–19.
13. Гурбик А. Устрєві засади громадського судочинства й народна правосвідомість на українських землях у складі Великого князівства Литовського // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2007. – № 7. – Київ, 2007. – С. 102–123.
14. Gawronski F. Sądy kupne vel kopne na Polesiu. – б. м. і р.
15. Яковлів А. Українське право // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm>
16. Борисенюк С. Звичаєве право Литовсько-руської держави на початку XVI ст. // Праці комісії для виучування звичаєвого права України. – Вип. 3. – Київ, 1928. – С. 61–98.
17. Namyslowski W. Pozasądowe organy porządku prawnego w krajach południowo-słowiańskich i polsko-litewskich // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego. – Wilno, 1935. – s. 81–105

18. Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні//www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4&Count=500&
19. Иванишев Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. – Киев, 1863. – 72 с.
20. Ефименко А. Я. Южная Русь. – Томъ 1. – Санкт-Петербург, 1905. – 439 с.
21. Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссією / Предсѣдатель Ю.О. Крачковскій. – Томъ XVIII. Акты о копныхъ судахъ. – Вильна, 1891. – 577 с.

COURT HEARING STAGE IN UKRAINIAN COMMUNITY COURT PROCEEDINGS (XIV-XVIII CENTURIES)

M. Bedriy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine
e-mail: bmarjan@bigmir.net*

The article highlights the procedure of court hearing in Ukrainian community courts in XIV-XVIII centuries. Community court composition and organizational peculiarities of its activity are revealed. The convocation procedure of community court meetings as well as holding trials and courses of the proceedings are analyzed.

Key terms: community court, court hearing, case, conciliation, judgment.

СТАДИЯ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА В УКРАИНСКОМ КОПНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ (XIV–XVIII СТ.)

M. Bedriy

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
вул. Університетська, 1, 79000 Львов, Україна
E-mail: bmarjan@bigmir.net*

В данной статье отображен порядок рассмотрения судебных дел в украинских копных судах XIV-XVIII ст. Установлен состав копного суда, организационные особенности его деятельности. Проанализирован порядок созыва и проведения заседаний копных судов, выполнения процессуальных действий на стадии судебного разбирательства в копном судопроизводстве.

Ключевые слова: копный суд, судебное разбирательство, дело, примирение, решение.

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2010

Прийнята до друку 10.09.2010